

UNAPREĐIVANJE POLOŽAJA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U SUDSKOM POSTUPKU

Osvrt na aspekte od značaja za prava žrtava
u kontekstu prakse Ustavnog suda Srbije

ASTRA - Akcija protiv trgovine ljudima

Beograd, novembar 2021.

prEUgovor predlog
praktične politike

UNAPREĐIVANJE POLOŽAJA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U SUDSKOM POSTUPKU

Osvrt na aspekte od značaja za prava žrtava
u kontekstu prakse Ustavnog suda Srbije

ASTRA - Akcija protiv trgovine ljudima

Beograd, novembar 2021.

UNAPREĐIVANJE POLOŽAJA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U SUDSKOM POSTUPKU
Osvrt na aspekte od značaja za prava žrtava u kontekstu prakse Ustavnog suda Srbije

Izdavači

Za koaliciju prEUgovor:

Beogradski centar za bezbednosnu politiku
Đure Jakšića 6/5, Beograd
www.bezbednost.org

Transparentnost Srbija
Palmotićeve 31/III Beograd
www.transparentnost.org.rs

Autor

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima

Lektura

Nevena Bojičić

Dizajn i prelom

Jelena Pejić Nikić

ISBN-978-86-84711-38-2

Sadržaj

1. Uvod.....	3
1.1. Značaj prakse Ustavnog suda za unapređivanje položaja žrtava trgovine ljudima	3
1.2. Odluka Ustavnog suda Srbije UŽ-1526/2017 od 4. 3. 2021. godine – činjenice slučaja i utvrđene povrede prava.....	5
2. Povreda zabrane trgovine ljudima – aspekti od značaja za položaj i prava žrtava trgovine ljudima	8
2.1. Ustavnopravni karakter zabrane trgovine ljudima	8
2.2. Materijalni i procesni aspekt pozitivnih obaveza države.....	11
2.3. Mere zaštite i pomoći žrtvama	14
2.4. Poseban položaj žrtava po osnovu pola ili uzrasta	18
2.5. Značaj kvalifikacije krivičnog dela za delotvornost postupka.....	21
2.5. Naknada štete.....	26
3. Povreda prava na suđenje u razumnom roku – aspekti od značaja za položaj i prava žrtava trgovine ljudima	29
3.1. Pretpostavke za odlučivanje o povredi prava na suđenje u razumnom roku u krivičnom postupku	29
3.2. Značaj okončanja postupka u razumnom roku za žrtve trgovine ljudima.....	31

1. Uvod

1.1. Značaj prakse Ustavnog suda za unapređivanje položaja žrtava trgovine ljudima

Zabrana trgovine ljudima inkorporirana je u brojne međunarodne dokumente, kao i u odredbe Ustava Republike Srbije. Obaveza države da obezbedi zaštitu žrtava trgovine ljudima, a posebno zaštitu i ostvarivanje njihovih prava u sudskom postupku, jasno proizlazi iz međunarodnog, kao i nacionalnog, pravnog i strateškog okvira. Prava žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku, iako jasno određena ratifikovanim međunarodnim dokumentima obavezujućim za Republiku Srbiju i praksom Evropskog suda za ljudska prava, u sudskoj praksi redovnih sudova često ostaju neostvarena. Uprkos usklađivanju normativnog i strateškog okvira sa zadatim standardima zaštite žrtava u ovoj oblasti, analize sudske prakse ukazuju na to da u ključnim aspektima ostvarivanje prava žrtava ne dostiže uvek nivo prava koji je zagarantovan.

Ako se ima na umu to da je normativni okvir u Republici Srbiji u oblasti zabrane trgovine ljudima, procesuiranja učinilaca i zaštite žrtava trgovine ljudima u najvećoj meri usklađen sa obavezama koje proizlaze iz ratifikovanih međunarodnih dokumenata, prostor za unapređivanje položaja žrtava u sudskom postupku očigledno treba tražiti u oblasti implementacije postojećih normi na način koji osigurava zaštitu i poštovanje prava žrtava. Unapređivanje položaja i efektivna zaštita žrtava trgovine ljudima, u skladu sa ustavnim garancijama, moraju pratiti važeće međunarodne standarde ljudskih i manjinskih prava, kao i praksu međunarodnih institucija i posebno Evropskog suda za ljudska prava.

Odluka koju je Ustavni sud Srbije (USS) doneo u martu 2021. godine¹ povodom ustavne žalbe žrtve trgovine ljudima predstavlja izuzetno značajan pomak u sudskoj praksi. Detaljno razmatranje ustavnih garancija i obavezujućih međunarodnih ugovora u ovoj oblasti, kao i utvrđivanje i obrazlaganje propusta u ispunjavanju procesnih obaveza države, čini tu odluku važnom kako sa stanovišta obaveza organa postupka, tako i sa aspekta ostvarivanja prava žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku. Predmetnom odlukom Ustavnog suda utvrđena je povreda prava i sloboda žrtve trgovine ljudima zajamčenih Ustavom RS, i to povreda zabrane trgovine ljudima iz člana 26, stav 2 Ustava i prava na suđenje u razumnom roku u istom postupku iz člana 32 Ustava.

Ustavni sud je tom odlukom ukazao na nekoliko izuzetno značajnih pitanja. Najpre, na to da se trgovina ljudima ne može svesti samo na krivičnopravni aspekt, već da ima i svoj ustavnopravni karakter sa centralnim ciljem zaštite žrtava trgovine ljudima. U skladu s međunarodnim standardima i ustavnim načelima, naglašena je obaveza države u pogledu uspostavljanja zakonodavnog i administrativnog okvira za sprečavanje i kažnjavanje trgovine ljudima, obaveza zaštite žrtava trgovine ljudima, kao i obaveza sprovođenja istrage i sudske postupka kada postoji opravdana sumnja da je došlo do izvršenja krivičnog dela trgovina ljudima. Polazeći od stanovišta da je trgovina ljudima moderan vid ropstva i da je kao takva suprotna principu humanosti, da vređa ljudsko dostojanstvo i fundamentalne vrednosti na kojima počiva civilizovano demokratsko

¹ Odluka Ustavnog suda Srbije UŽ-1526/2017 od 4. 3. 2021. godine („Službeni glasnik RS”, br.34/2021).

društvo, Ustavni sud je prilikom odlučivanja imao u vidu odredbe Ustava i propisa Republike Srbije, međunarodnih ugovora, stavove i praksu Evropskog suda za ljudska prava, kao i stavove međunarodnih nadzornih tela, kao što je Grupa eksperata za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA).

Jasno ukazujući na povrede pozitivnih obaveza države u procesnom smislu u odnosu na izostanak mera zaštite i pomoći žrtvi trgovine ljudima, kao i u pogledu delotvornosti postupka s posebnim osvrtom na primenu načela oportuniteta i prekvalifikovanje krivičnog dela trgovina ljudima u lakše delo, ističe se i stav da se za krivično delo trgovina ljudima mora voditi postupak temeljnim razmatranjem svih konstitutivnih elemenata i raspoloživih dokaza. Ukazivanjem na bitne propuste organa postupka u pogledu ispunjavanja pozitivnih obaveza u procesnom aspektu u odnosu na član 26, stav 2 Ustava, u pogledu prava žrtve i toka krivičnog postupka, predmetna presuda Ustavnog suda postavlja značajne standarde postupanja i obaveza tužilaštva i suda u krivičnom postupku. Imajući u vidu da se ključni propusti u ostvarivanju prava žrtava u sudskom postupku koje ova odluka utvrđuje identifikuju u izveštajima i zaključcima međunarodnih tela i komiteta i u nezavisnim analizama sudske prakse kao oblasti u kojoj izostaje efektivna primena normativnog okvira i samim tim zaštita žrtava, ovaj dokument se posebno osvrće upravo na najznačajnije aspekte odluke Ustavnog suda u kojima je neophodno unapređivanje sudske prakse.

Prava žrtava trgovine ljudima na pomoć, bezbednost i zaštitu, kao i potreba usvajanja pristupa koji je orijentisan na žrtvu i uvažava posebne potrebe žrtava trgovine ljudima, predstavljaju aspekte koji zahtevaju dodatno angažovanje državnih organa, na šta se skreće pažnja i u nacionalnim strateškim dokumentima i izveštajima međunarodnih tela. Potrebu za unapređivanjem podrške žrtvama trgovine ljudima i druge prepreke, kao što su neefikasnost procesa obeštećenja žrtava i neophodnost razvijanja kompetencija zaposlenih u oblasti procesuiranja slučajeva trgovine ljudima, prepoznaje i Strategija prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom, i zaštite žrtava za period od 2017. do 2022. godine.² Značaj opštih mera zaštite žrtava u cilju izbegavanja kontakta između žrtve i učinioca, obezbeđivanja zaštite žrtve u toku sprovođenja dokaznih radnji, problem višestrukog ispitivanja žrtve, potreba za edukacijom nosilaca pravosudnih funkcija i nedosledna primena u praksi mera zaštite žrtava istaknuti su i u Nacionalnoj strategiji za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2020–2025.³

U Izveštaju o trgovini ljudima za 2020. godinu *US State Department*-a od 25. juna 2020. godine⁴ ističe se potreba za primenom pristupa u čijem je centru žrtva, kao i mera zaštite žrtava-svedoka na sudu, obuka organa postupka u vezi sa ovim pristupom, te nedoslednost u dodeljivanju statusa posebno osetljivog svedoka žrtvama trgovine ljudima, uključujući decu. Drugi GRETA izveštaj za Srbiju⁵ takođe ukazuje na probleme zaštite žrtava u sudskim postupcima, posebno u oblasti ostvarivanja kompenzacije i pravne pomoći, uz potrebu većeg korišćenja raspoloživih mera za zaštitu žrtava od retraumatizacije tokom sudskog postupka.

² „Službeni glasnik RS”, br.77/2017.

³ „Službeni glasnik RS”, br.30/18.

⁴ Prevod Izveštaja na srpski jezik dostupan je na internet stranici <https://www.astra.rs/izvestaji-i-studije/>.

⁵ Izveštaj Ekspertske grupe za suzbijanje trgovine ljudima, koja vrši nadzor nad sprovođenjem i ispunjavanjem obaveza koje su države potpisnice preuzele potpisivanjem *Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima* iz 2005. godine, GRETA(2017)33, dostupan je na internet stranici <https://rm.coe.int/greta-2017-37-frg-srb-srb/16807809fe>.

1.2. Odluka Ustavnog suda Srbije UŽ-1526/2017 od 4. 3. 2021. godine – činjenice slučaja i utvrđene povrede prava

Odlukom Ustavnog suda UŽ-1526/2017 od 4. marta 2021. godine utvrđena je povreda prava i sloboda žrtve trgovine ljudima (oštećena u krivičnom postupku pred Višim sudom u Beogradu) zajamčenih Ustavom Republike Srbije, i to povreda zabrane trgovine ljudima (član 26, stav 2) i prava na suđenje u razumnom roku u istom postupku (član 32).

Podnositeljka je u krivičnom postupku K.4219/10 imala položaj oštećenog lica, a imovinskopravni zahtev je istakla. U skladu s prvobitnom optužnicom iz 2010. godine, okrivljenima je stavljeno na teret izvršenje krivičnog dela trgovina ljudima iz člana 388, stav 6, u vezi sa st. 3 i 1 Krivičnog zakonika. Prema navodima optužnice, okrivljeni su u periodu od juna 2009. godine do novembra 2009. godine u Beogradu, u grupi, po prethodnom dogovoru, silom i pretnjom zloupotrebom odnosa zavisnosti i poverenja, vrbovali, prevozili i predavali oštećenu koja je u vreme izvršenja dela bila maloletna, sve u cilju njene seksualne eksploatacije. Nadležno Više javno tužilaštvo u Beogradu izmenilo je inicijalnu optužnicu tokom 2016. godine i u odnosu na dva okrivljena izvršilo prekvalifikaciju krivičnog dela trgovina ljudima u delo posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184, stav 2, u vezi sa stavom 1, u vezi sa članom 33 Krivičnog zakonika (nakon čega je postupak za ta dva okrivljena lica razdvojen, a postupci su okončani po osnovu sporazuma o priznanju krivičnog dela), dok je trećem okrivljenom licu stavljeno na teret krivično delo pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela iz člana 333, stav 2, u vezi sa stavom 1 Krivičnog zakonika (Više javno tužilaštvo je odložilo krivično gonjenje za tog okrivljenog).

Tokom krivičnog postupka K.4219/10, u kome je veliki broj pretresa bio odložen, sud je odbio zahtev punomoćnika oštećene da se tokom saslušanja oštećene okrivljeni udalje iz sudnice. Uprkos ponovljenim predlozima oštećene i njenog punomoćnika za određivanje statusa posebno osetljivog svedoka oštećenoj i njeno saslušanje bez prisustva okrivljenih upotrebom tehničkih sredstava, sud o tom zahtevu nije odlučivao.

Povodom **povrede zabrane trgovine ljudima (član 26, stav 2 Ustava)**, Ustavni sud je zaključio da je Republika Srbija ispunila materijalni aspekt svoje pozitivne obaveze da obezbedi zakonodavni okvir za borbu protiv trgovine ljudima, da je kontinuirano preduzimala mere obrazovanja mreže tela za sprečavanje trgovine ljudima i zaštitu žrtava trgovine ljudima, te obezbedila saradnju s nevladinim sektorom i usvajala nacionalne strategije za borbu protiv trgovine ljudima.

U odnosu na procesni aspekt pozitivnih obaveza, Ustavni sud je u pogledu činjenica konstatovao da je podnositeljka ustavne žalbe, kao oštećena u krivičnom postupku, u vreme izvršenja dela imala 16, odnosno 17 godina, da je tokom postupka saslušana dva puta (bez prisustva javnosti, pri čemu je samo jednom ispitana bez prisustva okrivljenih), da je tokom glavnog pretresa usmeno tražila da je ne saslušavaju pred okrivljenima, kao i da je punomoćnica oštećene predložila da postupajući sud donese rešenje kojim će oštećenoj dodeliti status posebno osetljivog svedoka kako bi se „sprečilo ponavljanje sekundarne viktimizacije kojoj je oštećena bila izložena prilikom prethodnog saslušanja“, o čemu sud nije doneo odluku. Pored toga, punomoćnica oštećene tražila je da se oštećena sasluša uz upotrebu tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ističući da oštećena na

glavni pretres dolazi pod strahom i stresom, a postupajući sud ni o tom predlogu nije doneo odluku. Tokom krivičnog postupka, postupajući sud nije preduzimao nikakve mere pomoći žrtvi u pogledu savetovanja i informisanja o zakonskim pravima i uslugama koje su dostupne žrtvama, niti mere u pravcu fizičkog, psihološkog i socijalnog oporavka, a učešće predstavnice udruženja ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima u jednom delu postupka nije bilo obezbeđeno aktivnošću suda. U odnosu na saradnju s drugim organizacijama i državnim organima čija je nadležnost i zadatak da evidentiraju, zaštite i pruže pomoć žrtvama trgovine ljudima, sud nije preduzeo nijednu meru.

Imajući u vidu da sud tokom postupka nije pružio nijednu meru zaštite i pomoći oštećenoj koja je u vreme vršenja krivičnog dela bila dete prema međunarodnim ugovorima, odnosno maloletno lice prema Krivičnom zakoniku, da nije prilagodio vođenje postupka nalazu sudskog veštaka u kome je konstatovano stanje traumatizovanosti žrtve, da nije odgovorio na zahtev za dobijanje statusa posebno osetljivog svedoka, kao ni na zahtev u odnosu na metod ispitivanja oštećene kao svedoka, a što je dovelo do sekundarne viktimizacije oštećene, Ustavni sud je našao da je u tom aspektu postupka došlo do povrede pozitivne obaveze države u odnosu na žrtvu trgovine ljudima nepoštovanjem mera prevencije, zaštite i pomoći zajamčene članom 26, stav 2 Ustava.

U pogledu toka krivičnog postupka i pozitivnih obaveza države, Ustavni sud je razmatrao poštovanje svih procesnih pravila kao uslova zadovoljenja zahteva delotvornosti postupka. Zaključeno je da su Više javno tužilaštvo u Beogradu i Viši sud u Beogradu imali obavezu da vode postupak za krivično delo trgovine ljudima na bazi svih konstitutivnih elemenata konkretnog slučaja i svih raspoloživih dokaza i da na kraju donesu relevantnu sudsku odluku. S tim u vezi, sud je zaključio da delotvornost sudskog postupka može biti povređena ukoliko posle pet godina i šest meseci vođenja postupka, pet puta održanog glavnog pretresa od 24 puta zakazivanog, dvostrukog svedočenja oštećene u postupku koji se vodio po optužnici za trgovinu ljudima, zamenik javnog tužioca na kraju dokaznog postupka preinači delo, „odloži krivično gonjenje” primenjujući institut iz člana 283 ZKP, a sud obustavi krivični postupak. Dodatno, sa stanovišta procesnog aspekta pozitivnih obaveza suda, Ustavni sud konstatuje da je nedostavljanjem rešenja o obustavi postupka oštećenoj, kako bi se izjasnila da li želi da stupi na mesto javnog tužioca, oštećena lišena bilo kakve mogućnosti da preuzme krivično gonjenje, da zastupa optužbu i sopstvenim aktivnostima doprinese sprovođenju celokupnog postupka.

Pored toga, po nalaženju suda, iako je primena načela oportuniteta načelno ustavnopravno prihvatljiva, ona ne mora biti nužno opravdana u svakom konkretnom slučaju, a posebno imajući u vidu vrstu i prirodu obaveze koja je određena osumnjičenom, kao i kategoriju konkretne oštećene koja spada u posebno ranjive žrtve krivičnog dela i mora uživati pojačanu pravnu zaštitu. U konkretnom slučaju, ovo načelo je primenjeno na osnovu prekvalifikovanja krivičnog dela iz teškog dela trgovine ljudima u lako delo pomoć učinioocu posle izvršenog krivičnog dela, pri čemu se radi o maloletnoj oštećenoj, a Ustavni sud je dodatno konstatovao pogrešnu primenu procesnih pravila. Ustavni sud je konačno zaključio da organi postupka nisu ispunili svoje pozitivne obaveze u procesnom aspektu u odnosu na zabranu svih oblika trgovine ljudima, odnosno da nije sproveden postupak koji bi se mogao smatrati delotvornim i pravičnim i koji bi doveo do relevantne sudske presude.

Ispitujući **povredu prava na pravično suđenje (član 32, stav 1 Ustava)**, i to povredu prava na suđenje u razumnom roku, Ustavni sud je utvrdio da je podnositeljka istakla imovinskopravni zahtev 1. decembra 2010. godine u toku istrage, kao i da je krivični postupak pravnosnažno okončan 15. septembra 2016. godine, iz čega sledi da je, u odnosu na podnositeljku, trajao pet godina i devet meseci, i to samo u prvom stepenu sudskog postupka. Ustavni sud je ukazao da je, od 24 puta zakazanog, glavni pretres održan svega pet puta, te da je glavni pretres u najvećoj meri odlagan usled opravdane sprečenosti advokata odbrane da prisustvuju pretresu, a što se ne može staviti na teret ni sudu ni podnositeljki ustavne žalbe, kao i da podnositeljka i njen punomoćnik nisu doprineli trajanju osporenog krivičnog postupka. Konstatovano je i da je podnositeljka u trenutku preduzimanja radnje izvršenja krivičnog dela od strane okrivljenih bila maloletna (16 godina, odnosno 17 godina), potom da je podnela zahtev za određivanje statusa posebno osetljivog svedoka 9. oktobra 2015. godine zbog „dodatne traumatizacije koju ponovljenim svedočenjima proživljava”, što ukazuje na izuzetan značaj i težinu samog krivičnog postupka za podnositeljku ustavne žalbe. Razmatrana je i činjenica da je u toku krivičnog postupka bio štrajk advokata, a zatim i činjenična i pravna složenost krivičnog postupka (troje okrivljenih, više svedoka, izvođenje psihijatrijskih veštačenja, da je jednom izvršena izmena i preciziranje optužnog akta).

Polazeći od iznetog, Ustavni sud je utvrdio da je podnositeljki ustavne žalbe povređeno pravo na suđenje u razumnom roku, zajamčeno odredbom člana 32 Ustava, te je ustavnu žalbu u tom delu usvojio.

Odlučujući o **pravičnom zadovoljenju**, Ustavni sud je zaključio da u konkretnom slučaju nijedan novčani iznos ne može da bude kompenzacija za povrede ljudskih prava koje je pretrpela podnositeljka ustavne žalbe, ali nalazi da dosuđeni iznosi nematerijalne štete, uz objavljivanje Odluke u „Službenom glasniku Republike Srbije”, predstavljaju pravično zadovoljenje zbog utvrđene povrede prava iz člana 26, stav 2 i člana 32, stav 1 Ustava.

2. Povreda zabrane trgovine ljudima – aspekti od značaja za položaj i prava žrtava trgovine ljudima

2.1. Ustavnopravni karakter zabrane trgovine ljudima

Izvodi iz odluke USS

„Ustavni sud, prilikom razmatranja osnovanosti navoda o povredi zabrane svih oblika trgovine ljudima, polazi od konstatacije da je **trgovina ljudima moderan vid ropstva i da je kao takva suprotna principu humanosti, da vređa ljudsko dostojanstvo i fundamentalne vrednosti na kojima počiva civilizovano demokratsko društvo**. Ovakav stav počiva na činjenici da je zabrana svih oblika trgovine ljudima izričito propisana Ustavom Republike Srbije odredbom člana 26. stav 2. Stav zasnovan na istoj vrednosnoj oceni zauzeo je i Evropski sud za ljudska prava u više svojih presuda (*Rantsev protiv Kipra i Rusije*, predstavka broj 25965/04, presuda od 7. januara 2010. godine, stav 282; *Chowdury and others protiv Grčke*, predstavka broj 21884/2015, presuda od 30. marta 2017. godine, stav 93; *S. M. protiv Hrvatske*, predstavka broj 60561/14, presuda Velikog veća od 25. juna 2020. godine, stav 289).”

„Iako je krivičnopravni aspekt najvažniji aspekt sprovođenja ustavnopravne zabrane trgovine ljudima, on nije jedini. Niz međunarodnih instrumenata tvori pravni okvir kojim se propisuju pozitivne obaveze države u odnosu na zabranu trgovine ljudima, kako u odnosu na izvršioce trgovine ljudima, tako i u odnosu na žrtve trgovine ljudima. Kako je Ustavom propisano da su potvrđeni međunarodni ugovori sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije i neposredno se primenjuju (član 16. Ustava), a prema hijerarhiji pravnih akata potvrđeni međunarodni ugovori nalaze se ispod Ustava i iznad zakona (član 194. Ustava), utoliko će prilikom primene i tumačenja člana 26. stav 2. Ustava Ustavni sud imati u vidu obaveze koje je Republika Srbija preuzela na sebe ratifikovanjem relevantnih međunarodnih ugovora...”

Zabrana trgovine ljudima je sadržana u Ustavu Republike Srbije i kao moderan vid ropstva prepoznata u međunarodnim dokumentima. Pored Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava, osnovni međunarodni dokumenti u ovoj oblasti od značaja za zaštitu žrtava trgovine ljudima ratifikovani od strane Republike Srbije jesu Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine⁶ (Palermo protokol), i Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima iz 2005. godine⁷. Ustavni sud svoju odluku zasniva i na odredbama drugih međunarodnih ugovora i stavova međunarodnih nadzornih tela od značaja za odlučivanje, kao što su: Konvencija UN o pravima deteta; Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta; Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena; Opšta preporuka Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena; Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima; Opšti komentar br. 28 o jednakosti prava muškaraca i žena Komiteta za ljudska prava; Konvencija o prinudnom radu Međunarodne organizacije rada (Konvencija br. 29); Preporučeni principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima Visokog

⁶ „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 6/2001.

⁷ „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br.19/2009.

komesara za ljudska prava od 2002. godine (E/2002/68/Add.1); izveštaj Grupe eksperata za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA) o sprovođenju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima za Srbiju; Preporuka 1325 (1997) u odnosu na trgovinu ženama i prisilnu prostituciju Parlamentarne skupštine Saveta Evrope; Preporuka o zaštiti žena od nasilja iz 2002. godine Komiteta ministara Saveta Evrope.

Odredbama **Palermo protokola** (član 2) utvrđuje se da je svrha protokola, između ostalog, prevencija i borba protiv trgovine ljudskim bićima, uz poklanjanje posebne pažnje ženama i deci, i zaštita i pomoć žrtvama takve trgovine, uz puno poštovanje njihovih ljudskih prava. Obaveza potpisnica (član 6) je da u svom zakonodavstvu ili administrativnom sistemu sadrže mere koje u odgovarajućim slučajevima pružaju žrtvama. Ta zaštita podrazumeva obaveštenja o relevantnim sudskim i administrativnim postupcima i pomoć koja će omogućiti da njihova stanovišta i interesi budu izneseni i razmotreni u odgovarajućim fazama krivičnog postupka, kao i obezbeđivanje savetovanja i informisanja, bezbednosti i kompenzacije. Posebno se moraju uzeti u obzir godine starosti, pol i posebne potrebe žrtava, a posebno specijalne potrebe dece.

Jedan od ciljeva **Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima** (član 1) je zaštita ljudskih prava žrtava trgovine ljudima, koja zahteva postojanje okvira za pružanje zaštite i pomoći žrtvama i svedocima i obezbeđivanje efikasne istrage i krivičnog gonjenja. Mere za zaštitu i unapređivanje prava žrtava podrazumevaju, između ostalog, zaštitu privatnosti žrtava (zaštita privatnog života i identiteta, posebno u slučaju dece žrtava), pomoć žrtvama (usvajanje zakonodavnih ili drugih mera za pružanje pomoći žrtvama, uključujući savetovanje i informisanje; sigurnost i zaštitu žrtve), kao i ostvarivanje prava na nadoknadu štete i pravnu zaštitu (uključujući informacije o sudskim postupcima, pravo na pravni savet i besplatnu pravnu pomoć).

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava sadrži u članu 4 Konvencije zabranu ropstva i prinudnog rada, a, iako se u članu 4 ne spominje trgovina ljudima, Evropski sud za ljudska prava je u svojoj praksi ustanovio da se trgovina ljudima, po samoj svojoj prirodi i po svrsi eksploatacije, zasniva na vršenju ovlašćenja koja se vezuju uz pravo svojine, da podrazumeva pomni nadzor nad aktivnostima žrtava, čija je sloboda kretanja često ograničena, primenu nasilja i pretnji žrtvama. Shodno tome, trgovina ljudima ugrožava ljudsko dostojanstvo i osnovne slobode žrtava, pa se ne može smatrati kompatibilnom s demokratskim društvom niti s vrednostima utvrđenim u Konvenciji⁸. Shodno jurisprudenciji Evropskog suda za ljudska prava, pozitivne obaveze države prema članu 4 Konvencije podrazumevaju uspostavljanje zakonodavnog i upravnog okvira, usvajanje mera za sprečavanje trgovine ljudima i za zaštitu prava žrtava, kao i osiguravanje delotvornosti istraga i sudskih postupaka.⁹

Odredbama člana 26 **Ustava** Republike Srbije ustanovljeno je da niko ne može biti držan u ropstvu ili u položaju sličnom ropstvu (stav 1); da je svaki oblik trgovine ljudima zabranjen (stav 2); da je zabranjen prinudni rad, da se seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju smatra prinudnim radom (stav 3); da se prinudnim radom ne smatra rad ili služba lica na izdržavanju kazne lišenja slobode, ako je njihov rad zasnovan na principu dobrovoljnosti, uz

⁸ Predmet ESLJP *Rancev protiv Kipra i Ruske Federacije*, br.25965/04, od 7. januara 2010. godine.

⁹ *Ibid.*

novčanu nadoknadu, rad ili služba lica na vojnoj službi, kao ni rad ili služba za vreme ratnog ili vanrednog stanja u skladu sa merama propisanim prilikom proglašenja ratnog ili vanrednog stanja (stav 4).

U skladu sa stanovištem Ustavnog suda, primena i tumačenje ove ustavne zabrane moraju se vršiti u skladu sa obavezama koje je Republika Srbija preuzela ratifikovanjem međunarodnih ugovora u ovoj oblasti, imajući u vidu da je njihova neposredna primena zajamčena Ustavom. Odredbama člana 18 Ustava propisano je da se: ljudska i manjinska prava zajamčena Ustavom neposredno primenjuju (stav 1); da se Ustavom jamče i, kao takva, neposredno primenjuju ljudska i manjinska prava zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima (stav 2), te da se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje.

Tumačenje ustavnopravne prirode zabrane trgovine ljudima podrazumeva da se, s obzirom na to da je ona razrađena kako kroz nacionalne propise, tako i kroz međunarodnopravni okvir, ista mora posmatrati ne samo sa krivičnog aspekta već i u pravnom okviru koji čine odredbe međunarodnih instrumenata. To znači da je za pravilno razumevanje svih pozitivnih obaveza države, a posebno obaveza procesne prirode, neophodno imati u vidu i obavezujuće odredbe i standarde ratifikovanih međunarodnih dokumenata, s tim da se obaveze ne odnose samo na zabranu trgovine ljudima i obavezu vođenja delotvornog postupka, već i na položaj i prava žrtava trgovine ljudima. Stoga je važno istaći da standardi postupanja organa postupka u cilju obezbeđivanja prava žrtava, koja su definisana i garantovana međunarodnim i nacionalnim pravnim dokumentima, moraju podrazumevati obavezu organa postupka da ta prava poštuju čak i u situacijama kada ona nisu izričito predviđena domaćim zakonskim ili podzakonskim aktima.¹⁰

Preporuka

Za unapređivanje položaja žrtava trgovine ljudima u postupku pred sudom neophodno je uvažavanje ustavnopravnog karaktera zabrane trgovine ljudima, odnosno obaveza koje proističu iz ratifikovanih međunarodnih ugovora u pogledu zaštite i prava žrtava. Obavezujući međunarodnopravni okvir, čija se implementacija jamči Ustavom, obavezuje organe krivičnog postupka da dosledno primenjuju postojeća zakonska rešenja u cilju efikasnog procesuiranja slučajeva trgovine ljudima i obezbeđivanja zaštite žrtava, kao i standarde iz međunarodnih dokumenata.

¹⁰ *Pravda za žrtve trgovine ljudima – praktikum za sudije i javne tužioce*, ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima, Beograd, 2020, dostupno na <https://www.astra.rs/prirucnici-izvestaji-studije/>.

2.2. Materijalni i procesni aspekt pozitivnih obaveza države

Izvod iz odluke USS

„Razmatrajući sadržinu ustavne zabrane svakog oblika trgovine ljudima, Ustavni sud konstatuje da ona obuhvata **tri grupe pozitivnih obaveza države**: 1) obavezu **uspostavljanja zakonodavnog i administrativnog okvira** za sprečavanje i kažnjavanje trgovine ljudima; 2) obavezu **zaštite žrtava trgovine ljudima** kroz obezbeđenje mera prevencije, evidentiranja i pomoći takvim licima; 3) obavezu **sprovedenja istrage i sudskog postupka** kada postoji opravdana sumnja da je došlo do izvršenja krivičnog dela trgovine ljudima.”

Ustavni sud je posebnu pažnju posvetio pozitivnim obavezama države, uzimajući u obzir ustavnopravni karakter zabrane trgovine ljudima i oslanjajući se na relevantne međunarodne dokumente i praksu Evropskog suda za ljudska prava, pa su tako navedene pozitivne obaveze u odnosu na zabranu trgovine ljudima kao takve prepoznate i u praksi Evropskog suda za ljudska prava. Kako se ističe, te obaveze imaju materijalni i procesni aspekt, pri čemu materijalni aspekt pozitivnih obaveza države podrazumeva kreiranje zakonskog i administrativnog pravnog okvira, dok procesni aspekt podrazumeva postupanje, odnosno efikasnu primenu postojećeg pravnog okvira.

Ustavni sud posebno ukazuje da je, sa stanovišta materijalnog aspekta zabrane trgovine ljudima, od posebnog značaja set pozitivnih obaveza države koji se odnosi na zaštitu i ostvarivanje prava žrtava trgovine ljudima: usvajanje zakonodavnih ili drugih mera koje su potrebne kako bi se na odgovarajući način identifikovale žrtve, usvajanje zakonodavnih ili drugih mera potrebnih za pružanje pomoći žrtvama u fizičkom, psihološkom i socijalnom oporavku, pravo žrtava na savetovanje i informisanje, posebno o njihovim zakonskim pravima i uslugama koje su im dostupne, pomoć koja će im omogućiti da se njihova prava i interesi iznesu i razmotre u odgovarajućim fazama krivičnog postupka koji se vodi protiv izvršilaca. Za položaj žrtava u sudskom postupku od posebnog je značaja obaveza obezbeđivanja sigurnosti i zaštite žrtve, koja do izražaja dolazi naročito tokom saslušanja žrtava pred organima postupka. Obaveze države podrazumevaju i preduzimanje mera, u interesu žrtve, saradnje sa organizacijama civilnog društva, a potom i obavezu usvajanja zakonodavnih ili drugih mera potrebnih da bi se obezbedila efikasna i odgovarajuća zaštita od moguće odmazde ili zastrašivanja za žrtve, svedoke i članove porodice, kao i pravo na ostvarivanje odštete. Važno je napomenuti da, u kontekstu trgovine ljudima, Evropski sud za ljudska prava naglašava i da Palermo protokol i Konvencija SE o borbi protiv trgovine ljudima upućuju na potrebu da se usvoji sveobuhvatan pristup borbi protiv trgovine ljudima, što obuhvata mere za sprečavanje trgovine ljudima i za zaštitu žrtava, pored mera za kažnjavanje trgovaca ljudima. Stoga se samo kombinovane mere koje se odnose na sva tri pomenuta aspekta mogu smatrati delotvornim u borbi protiv trgovine ljudima.

Prilikom **ocene ispunjenosti materijalnog aspekta pozitivnih obaveza** države, Ustavni sud konstatuje da su one u najvećem delu ispunjene, imajući u vidu da je Republika Srbija ratifikovala, odnosno potpisala najznačajnije međunarodne ugovore od značaja za ovu oblast (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj

prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta, Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine, te Konvenciju Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima).

Odredbama **Palermo protokola**, kao kriminalna aktivnost transnacionalnog karaktera, trgovina ljudskim bićima podrazumeva „vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, s ciljem eksploatacije; eksploatacija žrtve obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa” (član 3). U kontekstu **Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima**, trgovina ljudima znači „vrbovanje, prevoz, premeštanje, skrivanje ili prihvatanje lica, uz primenu pretnje ili sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili ugroženosti, ili davanjem ili primanjem novčanih sredstava ili druge koristi radi dobijanja pristanka lica koje ima kontrolu nad drugim licem u cilju eksploatacije; eksploatacija, u najmanju ruku, uključuje iskorišćavanje prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualnog iskorišćavanja, prisilan rad ili pružanje usluga, ropstvo ili praksu sličnu ropstvu, služenje ili vađenje ljudskih organa.” Oba dokumenta predviđaju da pristanak žrtve trgovine ljudima na planiranu eksploataciju nema značaja ni u jednom slučaju kada se koriste pomenuta sredstva, te da se vrbovanje, prevoz, premeštanje, skrivanje ili prihvatanje deteta radi eksploatacije smatra trgovinom ljudima čak i ako ne uključuje pomenuta sredstva.

Trgovina ljudima je kao krivično delo propisana članom 388 **Krivičnog zakonika** (KZ), a definicija tog krivičnog dela je u pogledu elemenata usklađena sa odredbama obavezujućih međunarodnih ugovora. U članu 388 Krivičnog zakonika predviđa se: „(1) Ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploatacije njegovog rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina. (2) Za delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja. (3) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina. (4) Ako je usled dela iz stavova 1 i 2 ovog člana nastupila teška telesna povreda nekog lica, učinilac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina, a ako je nastupila teška telesna povreda maloletnog lica usled dela iz stava 3. ovog člana, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina. (5) Ako je usled dela iz stavova 1 i 3 ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina. (6) Ko se bavi vršenjem krivičnog dela iz stavova od 1 do 3 ovog člana ili je delo izvršeno od strane grupe, kazniće se zatvorom najmanje pet godina. (7) Ako je delo iz stavova

od 1 do 3 ovog člana izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina. (8) Ko zna ili je mogao znati da je lice žrtva trgovine ljudima, pa iskoristi njen položaj ili drugome omogući iskorišćavanje njenog položaja radi eksploatacije predviđene stavom 1. ovog člana, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina. (9) Ako je delo iz stava 8 ovog člana učinjeno prema licu za koje je učinilac znao ili je mogao znati da je maloletno, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina. (10) Pristanak lica na eksploataciju ili na uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa iz stava 1. ovog člana ne utiče na postojanje krivičnog dela iz stavova 1, 2 i 6 ovog člana.”

Ustavni sud je konstatovao i ispunjenost obaveza u pogledu utvrđivanja normativnog okvira za zaštitu žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku, na osnovu kojeg je moguće pružiti zaštitu žrtvama trgovine ljudima koje u postupku imaju status oštećenih lica. To se prvenstveno obezbeđuje odredbama **Zakonika o krivičnom postupku** (ZKP) koje se odnose na status posebno osetljivog svedoka iz člana 103 (svedoku koji je s obzirom na uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, prirodu, način ili posledice izvršenog krivičnog dela, odnosno druge okolnosti slučaja, posebno osetljiv organ postupka može po službenoj dužnosti, na zahtev stranaka ili samog svedoka, odrediti status posebno osetljivog svedoka; ako smatra da je to potrebno radi zaštite interesa posebno osetljivog svedoka, organ postupka će doneti rešenje o postavljanju punomoćnika svedoku).

Obezbeđivanjem adekvatnog pravnog okvira i obrazovanjem mreže tela za sprečavanje trgovine ljudima i zaštitu žrtava, Ustavni sud konstatuje da je Republika Srbija ispunila materijalni aspekt svoje pozitivne obaveze da obezbedi zakonodavni okvir za borbu protiv trgovine ljudima.

Procesni aspekt pozitivnih obaveza podrazumeva primenu svih relevantnih pravnih normi tokom postupka istrage i sudskog krivičnog postupka, a ta obaveza mora biti posmatrana posebno u svetlu ustavnopravnog karaktera zabrane trgovine ljudima, odnosno činjenice da je trgovina ljudima zabranjena Ustavom i obavezujućim međunarodnim dokumentima. Ustavni sud se poziva i na stanovišta izražena u praksi Evropskog suda za ljudska prava da vođenje postupka mora da bude delotvorno, na način da može da dovede do potpunog rasvetljenja svih aspekata krivičnog dela trgovina ljudima i do pravilne odluke suda u odnosu na sankcionisanje okrivljenog. Ističe se i da obaveza vođenja postupka ne može zavisiti od prijavljivanja žrtve trgovine ljudima ili njenih srodnika. Da bi istraga bila delotvorna, ona mora biti nezavisna od svih lica koja su uključena ili su u vezi s događajima, a sama inicijativa za vođenje krivičnog postupka ne može se prepustiti na odgovornost žrtvi.

Još jedan važan aspekt koji se ističe u odluci Ustavnog suda jeste to da obaveza delotvornosti podrazumeva sveobuhvatno sagledavanje svih činjenica konkretnog slučaja – činjenice se moraju sagledati u njihovoj međusobnoj povezanosti. To ne podrazumeva obavezu donošenja osuđujuće presude, već obavezu sudskog odlučivanja i obezbeđivanja da svi aspekti svakog konkretnog slučaja budu u potpunosti sagledani i ocenjeni od strane suda, imajući u vidu da sudska odluka obezbeđuje da teška krivična dela ne prođu nekažnjeno i da se njome obezbeđuje puni efekat pravnog sistema i u vidu preventivnog delovanja, kako generalne, tako i specijalne prevencije.

Ustavni sud je u predmetnoj presudi utvrdio propuste organa postupka u pogledu ispunjavanja pozitivnih obaveza u procesnom aspektu u odnosu na član 26, stav 2 Ustava, kako u pogledu prava žrtve, tako i u pogledu toka krivičnog postupka. Ti aspekti biće prikazani zasebno u sledećim poglavljima.

Preporuka

Pozitivne obaveze državnih organa potrebno je razmatrati u kontekstu ustavnopravnog karaktera zabrane trgovine ljudima, odnosno odredaba relevantnih međunarodnih dokumenata i jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava. Uzimajući u obzir stav Ustavnog suda da je Republika Srbija ispunila materijalni aspekt pozitivnih obaveza i kreirala odgovarajući zakonski i administrativni okvir u ovoj oblasti, potrebno je posvetiti pažnju efikasnoj primeni postojećeg pravnog okvira kako bi se unapredili prava i zaštita žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku i ispunio procesni aspekt pozitivnih obaveza države.

2.3. Mere zaštite i pomoći žrtvama

Izvod iz odluke USS:

„S obzirom na navedeno, i konkretno da **sud tokom postupka nije pružio nijednu meru zaštite i pomoći oštećenoj** koja je u vreme vršenja krivičnog dela bila dete prema međunarodnim ugovorima, odnosno maloletno lice prema Krivičnom zakoniku, da **nije prilagodio vođenje postupka** nalazu sudskog veštaka u kome je konstatovano stanje traumatizovanosti žrtve, da **nije odgovorio na zahtev za dobijanje statusa posebno osetljivog svedoka, kao i zahtev u odnosu na metod ispitivanja oštećene kao svedoka**, a što je dovelo do sekundarne viktimizacije oštećene, Ustavni sud nalazi da je u ovom aspektu postupka došlo do **povrede pozitivne obaveze države u odnosu na žrtvu trgovine ljudima nepoštovanjem mera prevencije, zaštite i pomoći takvim licima** zajemčene članom 26. stav 2. Ustava.”

Prilikom razmatranja ispunjavanja pozitivnih obaveza koje se odnose na zaštitu i pomoć žrtvi trgovine ljudima, Ustavni sud posebno ističe obavezujući karakter međunarodnih ugovora iz ove oblasti, a posebno Konvencije Saveta Evrope za borbu protiv trgovine ljudima. Uzimajući u obzir relevantni pravni okvir, razmatrane su obaveze koje se odnose na obezbeđivanje sigurnosti i zaštite žrtava.

Zaključeno je da u konkretnom slučaju sud tokom krivičnog postupka nije pružio nijednu meru zaštite i pomoći oštećenoj koja je u vreme vršenja krivičnog dela bila dete prema međunarodnim ugovorima, odnosno maloletno lice prema Krivičnom zakoniku. Od posebnog značaja je isticanje propusta suda da oštećenoj, uprkos ispunjenosti svih uslova i zahtevu punomoćnika, dodeli status posebno osetljivog svedoka, odnosno propusta da o tome uopšte odluči, kao i da odluči po zahtevu u odnosu na metod ispitivanja oštećene kao svedoka (ispitivanje bez prisustva okrivljenog, odnosno ispitivanje uz pomoć tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka). Propust suda da oštećenoj pruži zaštitu i pomoć, posebno kada se radi o žrtvi koja je u vreme izvršenja krivičnog dela bila maloletna i kod koje je konstatovano stanje traumatizovanosti, predstavlja povredu pozitivne obaveze države u odnosu na žrtvu trgovine ljudima koja je sadržana u zabrani trgovine ljudima iz člana 26 Ustava. Takođe, sud nije preduzimao nikakve mere pomoći žrtvi u pogledu

savetovanja i informisanja o zakonskim pravima i uslugama koje su dostupne žrtvama, niti mere u pravcu fizičkog, psihološkog i socijalnog oporavka. U odnosu na saradnju s drugim organizacijama i državnim organima čija je nadležnost i zadatak da evidentiraju, zaštite i pruže pomoć žrtvama trgovine ljudima, sud nije preduzeo nijednu meru, pri čemu učešće predstavnice ASTRE u jednom delu postupka nije bilo obezbeđeno aktivnošću suda.

Nacionalni pravni okvir pruža dovoljan osnov za delotvorno obezbeđivanje pomoći i zaštite žrtavama trgovine ljudima u sudskom postupku.

U pogledu **prava na informisanje, pomoć i zastupanje**, Zakonik o krivičnom postupku (ZKP) predviđa obavezu organa postupka da učesnike u postupku pouči o pravima koja im pripadaju, kao i da učesnike u postupku koji bi iz neznanja mogli da propuste neku radnju ili da ne iskoriste svoja prava upozori na posledice propuštanja (član 8). Javni tužilac i sud imaju obavezu da oštećeno lice upoznaju s njegovim pravima u postupku (član 50), a organ postupka može, ukoliko smatra da je to potrebno radi zaštite interesa posebno osetljivog svedoka, doneti rešenje o postavljanju punomoćnika svedoku (član 103, stav 3 ZKP).

U skladu sa odredbama Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, maloletno lice kao oštećeni mora imati punomoćnika od prvog saslušanja okrivljenog, a u slučaju da maloletno lice nema punomoćnika, njega će rešenjem iz reda advokata koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica postaviti predsednik suda, s tim da troškovi zastupanja padaju na teret budžetskih sredstava suda (član 154).

U skladu sa Zakonom o besplatnoj pravnoj pomoći¹¹ (član 18), državljaninu RS, licu bez državljanstva, stranom državljaninu sa stalnim nastanjenjem u RS i drugom licu koje ima pravo na besplatnu pravnu pomoć prema drugom zakonu ili potvrđenom međunarodnom ugovoru besplatna pravna pomoć može da se pruži, između ostalog, i ako je reč o licu koje ostvaruje pravnu zaštitu od trgovine ljudima.

U aspektu **mera za bezbednost i zaštitu žrtava** trgovine ljudima, odredbe Zakonika o krivičnom postupku propisuju obavezu suda da oštećenog zaštititi od uvrede, pretnje i svakog drugog napada (član 102). Zaštiti sigurnosti žrtava može doprineti primena odredaba o merama za obezbeđenje prisustva okrivljenog i nesmetano vođenje krivičnog postupka iz člana 188 ZKP, koje pored pritvora propisuju i mogućnost određivanja drugih mera, kao što je mera zabrane prilaženja, sastajanja ili komuniciranja sa određenim licem i posećivanja određenih mesta. Odredbe o posebno osetljivim svedocima (član 103 i 104), koje se odnose na status i način ispitivanja posebno osetljivog svedoka, nalažu postupanje s posebnom pažnjom, a ispitivanje se može obaviti uz pomoć psihologa ili socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, uz mogućnost saslušanja upotrebom tehničkih sredstava bez prisustva drugih učesnika, ispitivanja u stanu ili drugoj ovlašćenoj instituciji, s tim da nijedna od ovih odredaba nije obavezujuća (član 104). Zabrana suočenja posebno osetljivog svedoka sa okrivljenim uslovljena je zahtevom okrivljenog da se suočenje ipak sprovede, a organ postupka će to dozvoliti vodeći računa o stepenu osetljivosti svedoka i pravima odbrane (član 104).

¹¹ „Službeni glasnik RS”, br. 87/2018.

Odredbe Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predviđaju takođe samo mogućnost, ne i obavezu, saslušanja maloletnih oštećenih lica upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, odnosno saslušanje bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka. Obaveza organa postupka kada vode postupak za krivična dela učinjena na štetu maloletnih lica jeste da se odnose prema oštećenom vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj, a saslušanje maloletnih lica obaviće se uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica (član 152). Ako se kao svedok sasluša maloletno lice koje je oštećeno krivičnim delom navedenim u članu 150 ovog zakona, saslušanje se može sprovesti najviše dva puta, a izuzetno i više puta ako je to neophodno radi ostvarenja svrhe krivičnog postupka.

Zapažanja iz sudske prakse, izneta u analizama pravosudne prakse za krivična dela trgovina ljudima iz člana 388 KZ, posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 KZ i dela trgovina maloletnim licima radi usvojenja iz člana 389 KZ, koje na godišnjem nivou sprovodi ASTRA¹², ukazuju na to da u praksi često izostaje delotvorna primena postojećih pravnih normi koje su od značaja za pomoć i zaštitu žrtava trgovine ljudima. To se posebno odnosi na mere zaštite i pomoći žrtvi, odnosno na odlučivanje o statusu posebno osetljivog svedoka i načinu saslušanja žrtve kao oštećenog lica u postupku, na koji nedostatak ukazuje i Ustavni sud.

Podaci izneti u analizi sudske prakse u krivičnim postupcima za 2020. godinu¹³ ukazuju na to da u praksi i dalje izostaje pristup koji je zasnovan na uvažavanju osetljivog položaja žrtava trgovine ljudima i dela kao što je posredovanje u vršenju prostitucije. Uprkos unapređivanju pravnog, strateškog i institucionalnog okvira, merama za zaštitu i pomoć žrtvama u krivičnom postupku i dalje se ne posvećuje dovoljna pažnja, što je posebno značajno kada se ima u vidu osetljiv položaj žrtava trgovine ljudima. Podaci ove analize za 2020. godinu ukazuju na to da su sva oštećena lica, odnosno žrtve, bila ženskog pola, dok je udeo maloletnih žrtava 31% za sva posmatrana dela, odnosno 60% za krivično delo trgovina ljudima.

Značajan je podatak i to da se, prema rezultatima navedenih analiza sudske prakse, u poslednje tri godine beleži porast udela seksualne eksploatacije u trgovini ljudima, pa je u presudama donetim tokom 2018. godine udeo seksualne eksploatacije bio 60%, tokom 2019. godine 82%, da bi u presudama donetim tokom 2020. godine iznosio 100%. Podaci o statusu posebno osetljivog svedoka govore da je u 2018. godini samo 7% oštećenih dobilo taj status, u 2019. godini taj status je dobilo svega 16% žrtava, dok u analiziranim presudama donetim tokom 2020. godine nije bilo podataka da je neko od oštećenih lica dobilo status posebno osetljivog svedoka. Izostanak statusa posebno osetljivog svedoka u tako velikom broju u praksi posledica je izostanka primene postojećih zakonskih odredaba, što se može objasniti samo nerazumevanjem specifično osetljivog položaja u kome se nalaze žrtve trgovine ljudima i povezanih krivičnih dela, imajući u vidu da se u

¹² ASTRA na godišnjem nivou sprovodi pravnu analizu sudskih presuda donetih tokom godine za krivična dela iz čl. 388, čl. 389 i čl. 184 KZ RS sa statističkim prikazom na osnovu dostupnih podataka iz prvostepenih presuda. Godišnje analize sudske prakse *Položaj žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku* dostupne su na <https://www.astra.rs/prirucnici-izvestaji-studije/>.

¹³ Dostupno na <https://www.astra.rs/prirucnici-izvestaji-studije/>.

velikom broju slučajeva može konstatovati ispunjenost uslova koje zakon predviđa (uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, priroda, način ili posledice izvršenja krivičnog dela).

Unapređivanje zaštite i prava oštećenih lica u krivičnom postupku zahteva prvenstveno doslednu implementaciju postojećih zakonskih rešenja za zaštitu žrtava trgovine ljudima. Kako je stepen primene postojećih zakonskih rešenja uslovljen promenom odnosa organa postupka prema položaju žrtve, neophodno je pravilno razumevanje obaveza državnih organa koje proističu iz ustavnopravnog karaktera zabrane trgovine ljudima i dobro poznavanje odredaba obavezujućih međunarodnih dokumenata. U međuvremenu, u pomenutim analizama sudske prakse osnovano se predlaže i dodatno unapređivanje normativnog okvira, i to Zakonika o krivičnom postupku i Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u skladu sa međunarodnim standardima zaštite žrtava, propisivanjem obaveze dodeljivanja statusa posebno osetljivog svedoka svim maloletnim oštećenim licima, apsolutnom zabranom suočenja posebno osetljivih svedoka i maloletnih oštećenih lica sa okrivljenima i isključivanjem mogućnosti saslušanja posebno osetljivih svedoka i maloletnih oštećenih lica u sudnici u prisustvu okrivljenog.

Preporuka

Imajući u vidu ranjivost položaja žrtava trgovine ljudima, a posebno dece žrtava, kao i postojeće obaveze na strani države, ostvarivanje zaštite i pomoći žrtvama od suštinskog su značaja za položaj žrtava u krivičnom postupku, čemu značajno može doprineti dodeljivanje statusa posebno osetljivog svedoka u cilju izbegavanje kontakta između žrtve i učinioca i višestrukih saslušanja. Ti aspekti bi mogli biti značajno unapređeni doslednom primenom postojećih zakonskih rešenja ili unapređivanjem postojećeg normativnog okvira. Kako je stepen primene postojećih zakonskih rešenja uslovljen promenom odnosa organa postupka prema položaju žrtve, neophodna je dalja edukacija kako bi se uspostavio balans između interesa ključnih u sudskom postupku – pouzdanog utvrđivanja činjeničnog stanja, prava okrivljenih i prava oštećenih lica uz usvajanje pristupa koji je orijentisan na prava žrtava i uvažavanje vrste i stepena ugroženosti u svakom konkretnom slučaju.

2.4. Poseban položaj žrtava po osnovu pola ili uzrasta

Izvod iz odluke USS

„Opšte određenje pojma trgovine ljudima, u aspektu žrtve trgovine ljudima, ne pravi razliku po osnovu pola ili uzrasta. Međutim, **s obzirom na specifične aspekte koje ovo delo dobija kada se kao žrtve pojavljuju žene ili deca, kreiran je posebni normativni okvir sa ciljem akcentovanja posebno teškog položaja žena i dece.**”

„... kategoriju oštećene o kojoj se radi, a u konkretnom slučaju je u pitanju **dete, koje po definiciji u suštinskom smislu spada u posebno ranjive žrtve krivičnog dela, a u pravnom smislu, kao i u skladu sa Ustavom (član 64.), načelno uživa pojačanu pravnu zaštitu.**”

Pored naglašavanja ustavnopravnog značaja zabrane trgovine ljudima, Ustavni sud ukazuje i na posebno važan aspekt od značaja za unapređivanje položaja žena i dece žrtava trgovine ljudima, odnosno na postojanje posebnog normativnog okvira kojim se ističe posebno težak položaj žena i dece u situaciji trgovine ljudima.

Ustavni sud ističe i relevantne odredbe međunarodnih dokumenata, poput Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, kojom se Republika Srbija obavezala da će preduzeti sve podesne mere, uključujući i zakonodavne, radi suzbijanja svih oblika trgovine ženama (član 6). U pogledu uzrasta, pored Konvencije o pravima deteta, koja određuje da se pod detetom smatra svako ljudsko biće koje nije napunilo 18 godina (član 1), i odredaba Fakultativnog protokola o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, ukazuje se i na odredbe Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima po osnovu kojih se takođe detetom smatra lice koje je mlađe od 18 godina (član 4, tačka g)). Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima propisuje i da pristanak deteta na iskorišćavanje nema značaja za konstituisanje dela trgovine ljudima, odnosno da je pravno irelevantno da li je dete pristalo da bude iskorišćavano (član 4, tačka v)). Prilikom razmatranja elemenata trgovine ljudima, kada se kao žrtva pojavljuje dete, dovoljno je da se steknu elementi radnje i cilja, odnosno namere iskorišćavanja.

Osnovni međunarodni standardi od značaja za položaj žrtava trgovine ljudima, kao što su Palermo protokol i Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, pored zaštite privatnosti i identiteta žrtava, informisanja i pružanja pomoći pri ostvarivanju prava i interesa u sudskom postupku, bezbednosti i zaštite žrtve, posebno ističu potrebu da dete žrtva trgovine ljudima dobije posebne mere zaštite koje će voditi računa o njegovim najboljim interesima, kao i obavezu sprovođenja posebnih mera prevencije. Pored toga, zaštita maloletnih žrtava dodatno je obezbeđena brojnim međunarodnim dokumentima, poput **Konvencije UN o pravima deteta**¹⁴, **Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji**¹⁵ i **Konvencije SE o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja**¹⁶, takođe u pogledu zaštite privatnosti, prava na pomoć i informisanje, sigurnost i saslušanje. Od naročitog značaja je priznavanje ugroženosti dece žrtava i prilagođavanje postupaka

¹⁴ „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90, i „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 4/96 i 2/97.

¹⁵ „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 7/2002.

¹⁶ „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br.1/2010.

da bi se priznale njihove posebne potrebe, uz obezbeđivanje da u postupanju krivičnog pravosuđa njihov najbolji interes bude prioritet, odnosno neophodnost da deca žrtve dobiju posebne mere zaštite koje će voditi računa o njihovim najboljim interesima. **Opšti komentar Komiteta UN za prava deteta br. 14 (2013)**¹⁷ o pravu deteta da njegovi najbolji interesi imaju primarni značaj, u pogledu elemenata koji se moraju uzeti u obzir prilikom ocene najboljeg interesa deteta, posebno ističe element koji se odnosi na situaciju ranjivosti koja obuhvata pripadnost manjinskoj grupi, izbeglice i tražioce azila, žrtve zloupotrebe, odnosno zlostavljanja, i decu u uličnoj situaciji, pri čemu su organi vlasti dužni da uzmu u obzir različite vrste i stepen ugroženosti svakog deteta u konkretnoj situaciji, ističući značaj individualnog pristupa.

Za unapređivanje položaja maloletnih oštećenih lica neophodna je dosledna implementacija postojećih zakonskih odredaba. Odredbe **Zakonika o krivičnom postupku** propisuju (član 363) da sudsko veće može po službenoj dužnosti ili po predlogu stranaka ili branioca isključiti javnost za ceo glavni pretres ili jedan njegov deo, ako je to potrebno radi javnog reda i morala, interesa maloletnika ili privatnosti učesnika u postupku. U tom slučaju, međutim, veće može dozvoliti prisustvo stručne javnosti i, na zahtev okrivljenog, prisustvo njegovog bračnog druga ili bliskih srodnika, koja lica su dužna da čuvaju sve što su saznala na pretresu kao tajnu (član 364). Takođe, odredbe ovog zakona o posebno osetljivim svedocima (član 104) predviđaju mogućnost ispitivanja svedoka bez prisustva stranaka ili drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se svedok ispituje, ako se ispituje upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, što bi svakako moralo naći dosledniju primenu u slučajevima dece žrtava trgovine ljudima.

Takođe, neophodna je puna primena **Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica**, posebno odredaba prema kojima maloletno lice kao oštećeni mora imati punomoćnika od prvog saslušanja okrivljenog, a ako maloletno lice nema punomoćnika, njega će rešenjem iz reda advokata koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica postaviti predsednik suda, s tim da troškovi zastupanja padaju na teret budžetskih sredstava suda (član 154). Odredbe istog zakona propisuju i da, ako s obzirom na osobenosti krivičnog dela i svojstva ličnosti maloletnog lica oceni da je to potrebno, sud može narediti da se maloletno lice sasluša upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka (kao mogućnost, ali ne i obavezu suda), a saslušanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka, uz obavezu organa postupka da se odnose prema oštećenom vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj, s tim da će se saslušanje maloletnih lica obaviti uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica (član 152).

¹⁷ CRC/C/GC/14, usvojen na 62. sednici Komiteta UN za prava deteta (14. januar – 1. februar 2013).

Upravo ovaj pravni okvir stvara na strani države obavezu da preduzme sve odgovarajuće mere radi zaštite dece od trgovine ljudima, odnosno da, ukoliko je dete žrtva trgovine ljudima, obezbedi posebne mere zaštite koje će voditi računa o njegovim najboljim interesima. **Zapažanja iz sudske prakse**, izneta u analizama pravosudne prakse za krivična dela trgovina ljudima iz člana 388 KZ, posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 KZ i dela trgovina maloletnim licima radi usvojenja iz člana 389 KZ, koje na godišnjem nivou sprovodi ASTRA, ukazuju na to da u praksi često izostaje delotvorna primena postojećih pravnih normi, posebno u pogledu odlučivanja o statusu posebno osetljivog svedoka i načinu saslušanja maloletnih oštećenih u postupku, na koji nedostatak ukazuje i Ustavni sud.

Tako podaci iz analize pravosudne prakse za 2020. godinu ukazuju na to da je, od ukupnog broja oštećenih lica u prvostepenim presudama za krivična dela posredovanje u vršenju prostitucije, trgovina ljudima i trgovina maloletnim licima radi usvojenja, 31% maloletnih u vreme izvršenja krivičnog dela, i to sva ženskog pola. Od ukupnog broja oštećenih za krivično delo trgovina ljudima, 60% je maloletnih oštećenih, a seksualna eksploatacija je zabeležena u svim slučajevima. Na osnovu podataka iz analiziranih presuda koji su od značaja za bezbednost, zaštitu i saslušanje žrtava u krivičnom postupku, ni u jednom slučaju nije zabeleženo da je maloletno oštećeno lice dobilo status posebno osetljivog svedoka, niti da su izricane druge mere koje zakon predviđa, a kojima bi se obezbedile sigurnost i zaštita žrtve.

Podaci iz analize prvostepenih presuda donetih tokom 2019. godine ukazuju na to da maloletna lica čine 38% oštećenih svim krivičnim delima, odnosno 59% svih oštećenih krivičnim delom trgovina ljudima (u okviru toga, seksualna eksploatacija je zabeležena u 70% slučajeva, radna eksploatacija – prosjačenje u 20% slučajeva i primoravanje na vršenje krivičnog dela krađe u 10% slučajeva). Iz podataka koji su dostupni u analiziranim prvostepenim presudama može se utvrditi da su, od ukupno 14 maloletnih oštećenih lica, status posebno osetljivog svedoka dobila 2 maloletna oštećena lica, pri čemu u analiziranim presudama nije bilo preduzimanja drugih mera koje zakon predviđa, a kojima bi se obezbedile sigurnost i zaštita dece žrtava. U 50% slučajeva saslušanje se na glavnom pretresu odvijalo bez primene bilo kakvih posebnih mera koje zakon predviđa, u 29% slučajeva saslušanje je vršeno pred organom starateljstva ili uz njegovo prisustvo, dok su se u samo 14% slučajeva koristili video-zapis ili čitanje prethodno datog iskaza.

Analiza vrste eksploatacije i drugih okolnosti kod krivičnog dela trgovina ljudima ukazuje na to da je krivično delo trgovina ljudima najčešće izvršeno dovođenjem i održavanjem u zabludi maloletnih oštećenih lica, kao i zloupotrebom poverenja i teških materijalnih, socijalnih ili porodičnih prilika oštećenih, a često i uz zloupotrebu ovlašćenja i odnosa zavisnosti i dobi oštećenog, pretnje i upotrebu sile. Ovi podaci dodatno ukazuju na osetljiv položaj maloletnih žrtava trgovine ljudima, o čemu govori i činjenica da se kod sve dece žrtava može utvrditi postojanje okolnosti koje ukazuju na teške porodične i socijalne prilike (bez kontakta s roditeljima ili bez roditeljskog staranja, porodice na evidenciji organa starateljstva, lica pod starateljstvom, razvedeni ili disfunkcionalni roditelji, postojanje nasilja u porodici i sl.).

Preporuka

Ukazivanje Ustavnog suda na posebno osetljiv položaj žena i dece kao žrtava trgovine ljudima ima značajne implikacije za sudsku praksu, posebno ako se u ozbir uzme činjenica da su te kategorije i najzastupljenije kao žrtve trgovine ljudima. Prepoznavanje posebno osetljivog položaja žena i posebno dece žrtava predstavlja neophodan preduslov za delotvornu primenu postojećih zakonskih odredaba u cilju njihove zaštite, kao što su odredbe Zakonika o krivičnom postupku o posebno osetljivim svedocima, i relevantnih odredaba Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica.

2.5. Značaj kvalifikacije krivičnog dela za delotvornost postupka

Izvod iz odluke Ustavnog suda:

„S obzirom na činjenicu da je načelo oportuniteta primenjeno na osnovu **prekvalifikovanja krivičnog dela iz teškog dela trgovine ljudima u lako delo pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela, pri čemu je žrtva dete**, pogrešnom primenom procesnih pravila, Ustavni sud i na ovom mestu ukazuje da je zabrana trgovine ljudima zajamčena Ustavom i da s obzirom na procesni aspekt ustavne zabrane svih oblika trgovine ljudima, proizlazi Preporuka da se za **krivično delo trgovina ljudima mora voditi postupak temeljnim razmatranjem svih konstitutivnih elemenata i raspoloživih dokaza do donošenja odluke suda.**”

„Takođe, Ustavni sud ima u vidu i navode GRETA da je u Srbiji došlo do značajnog smanjenja broja krivičnih istraga slučajeva trgovine ljudima tokom 2016. godine, a da su u nekim slučajevima slučajevi trgovine ljudima istraživani i izneti pred sud kao druga krivična dela poput posredovanja u prostituciji, u skladu sa članom 184. KZ.”

21

Ustavni sud je u predmetnoj odluci utvrdio povredu prava iz člana 26 Ustava i na osnovu činjenice da nadležni državni organi nisu ispunili pozitivne obaveze u procesnom aspektu u odnosu na zabranu svih oblika trgovine ljudima, odnosno da nisu sproveli delotvoran i pravičan postupak, koji bi rezultirao donošenjem relevantne sudske presude. Prilikom razmatranja pitanja koja se odnose na delotvornost sudskog postupka u konkretnom slučaju, Ustavni sud je posebno ispitivao osnovanost primene načela oportuniteta koje je u datom slučaju primenjeno na osnovu prekvalifikovanja krivičnog dela iz teškog dela trgovine ljudima u lako delo pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela.

Zaključujući da je do primene načela oportuniteta došlo pogrešnom primenom procesnih pravila, Ustavni sud ukazuje na jedan aspekt sudske prakse u slučajevima trgovine ljudima koji je od izuzetnog značaja za delotvornost postupka i postupanje u skladu s pozitivnim obavezama države. Naime, u konkretnom slučaju načelo oportuniteta primenjeno je na osnovu **prekvalifikovanja krivičnog dela iz teškog dela trgovine ljudima u lako delo pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela**. Ističući činjenicu da je žrtva dete, Ustavni sud posebno ističe Ustavom zajamčenu zabranu trgovine ljudima i naglašava značaj procesnog aspekta ustavne zabrane svih oblika trgovine ljudima, zaključujući da se za krivično delo trgovina ljudima postupak mora voditi temeljnim razmatranjem svih konstitutivnih elemenata i raspoloživih dokaza.

Od posebnog značaja je činjenica da se Ustavni sud u obrazloženju pozvao i na izveštaje relevantnih međunarodnih nadzornih tela, konkretno, na navode **GRETA** istaknute u drugom krugu evaluacije primene Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima u odnosu na Srbiju, kojima se ukazuje da je u Srbiji došlo do značajnog smanjenja broja krivičnih istraga slučajeva trgovine ljudima tokom 2016. godine, a da su u nekim slučajevima slučajevi trgovine ljudima istraživani i izneti pred sud kao druga krivična dela, poput posredovanja u prostituciji, u skladu sa članom 184 Krivičnog zakonika. Ovim izveštajem se državni organi pozivaju da preuzmu korake da osiguraju da se krivična dela trgovine ljudima delotvorno istražuju i vode krivični postupci koji će dovesti do izricanja srazmernih sankcija koje odvrćaju od vršenja krivičnih dela, naročito tako što će ohrabrivati tužioce i sudije da razvijaju specijalizaciju za trgovinu ljudima u pogledu uspešnog gonjenja i osuđivanja većeg broja trgovaca ljudima.

Aspekt pravilne kvalifikacije krivičnog dela u slučajevima trgovine ljudima, na koje je Ustavni sud skrenuo pažnju, ima dalekosežne posledice u odnosu na ispunjavanje pozitivnih obaveza države u procesnom aspektu, kako u pogledu položaja i zaštite žrtava, tako i u pogledu delotvornosti samog krivičnog postupka. Ratifikovanjem međunarodnih dokumenata od značaja za ovu oblast, kao i drugih međunarodnih dokumenata iz oblasti ljudskih prava, država je preuzela na sebe brojne pozitivne obaveze, uključujući i one procesne prirode, pa se ova pitanja u praksi moraju rešavati s dužnom pažnjom i uz poštovanje zajamčenih prava žrtava. Radnja krivičnog dela trgovina ljudima u slučajevima seksualne eksploatacije ne bi smela biti kvalifikovana kao krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije, s pretpostavljenim ciljem lakšeg dokazivanja postojanja krivičnog dela.

Važno je napomenuti i da se u **Zaključnim zapažanjima Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena** u vezi sa Četvrtim periodičnim izveštajem Republike Srbije¹⁸ (tačke 25–26 zapažanja) izražava zabrinutost zbog smanjenja broja osuđujućih presuda za trgovinu ljudima, delom zbog nagodbi o priznanju krivice, uz preporuku da se slučajevi trgovine ljudima efikasno istraže i procesuiraju uz unapređivanje izgradnje kapaciteta službenika za sprovođenje zakona, kako bi se povećala njihova sposobnost da identifikuju potencijalne žrtve trgovine ljudima. U Izveštaju o trgovini ljudima *US State Department*-a za 2020. godinu od 25. juna 2020. godine, za Srbiju se konstatuje često kvalifikovanje slučajeva trgovine ljudima kao posredovanja u prostituciji, čak i kada su žrtve bile deca, a isti izveštaj za 2019. godinu¹⁹ takođe ukazuje na čestu pojavu da se nakon postignutog sporazuma o priznanju krivice slučajevi trgovine ljudima u svrhe seksualne eksploatacije procesuiraju kao slučajevi posredovanja u prostituciji.

Od posebnog značaja za postupanje u slučajevima trgovine ljudima je precizno **određenje svih elemenata krivičnog dela** iz člana 388 Krivičnog zakonika. Mora se imati u vidu da se određenje trgovine ljudima u Palermo protokolu, Konvenciji SE, kao i članu 388 Krivičnog zakonika, vezuje za nužno postojanje najmanje jednog elementa iz svake od tri kategorije koje se odnose na radnju (vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje lica), sredstvo, odnosno način (pretnja ili primena sile, ili drugih oblika prinude, otmica, prevara, obmana, zloupotreba ovlašćenja ili

¹⁸ Zaključna zapažanja Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena u vezi sa Četvrtim periodičnim izveštajem o primeni Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, usvojena 8. marta 2019. godine (CEDAW/C/SRB/SO/4).

¹⁹ Prevod Izveštaja na srpski jezik dostupan je internet stranici <https://www.astra.rs/izvestaji-i-studije/>.

teškog položaja, davanje ili primanje novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem) i cilj, odnosno nameru eksploatacije (prostitucija ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenje, upotreba u pornografske svrhe, uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa, oduzimanje organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima), pri čemu mora postojati najmanje po jedan element iz svake od ove tri kategorije, osim u slučaju maloletnih lica, kada sredstvo nije obavezan element²⁰.

U praksi se ovaj problem najčešće pojavljuje u **odnosu krivičnog dela trgovina ljudima iz člana 388 Krivičnog zakonika prema krivičnom delu posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 Krivičnog zakonika**. Krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije čini onaj ko navodi ili podstiče drugog na prostituciju ili učestvuje u predaji nekog lica drugome radi vršenja prostitucije ili ko putem sredstava javnog informisanja i drugih sličnih sredstava propagira ili reklamira prostituciju, uz zaprećenu kaznu zatvora od šest meseci do pet godina i novčanu kaznu (stav 1); ako je delo izvršeno prema maloletnom licu, zaprećena je kazna zatvora od jedne do deset godina i novčana kazna (stav 2).

Problem se javlja pretežno kao posledica neprepoznavanja razlike između seksualne eksploatacije žrtava trgovine ljudima (prinudna prostitucija) i posredovanja u vršenju prostitucije. U tim slučajevima, do pogrešne kvalifikacije krivičnog dela ili prekvalifikovanja dela trgovina ljudima u lakše krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije dolazi zbog neprepoznavanja eksploatacije žrtava kroz prinudnu prostituciju i elemenata prisile, prevare ili zloupotrebe žrtava. Ukoliko se navođenje ili podsticanje vrši na jedan od načina predviđenih u članu 388 Krivičnog zakonika (silom, pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, iskorišćavanja teških prilika drugog...) ili u odnosu na maloletno lice, a za cilj ima eksploataciju osobe kroz prostituciju, radilo bi se o krivičnom delu trgovine ljudima, a ne o posredovanju u vršenju prostitucije.²¹

U slučajevima seksualne eksploatacije, pravilno razumevanje i razgraničenje prirode, odnosno elemenata koji čine biće krivičnog dela trgovina ljudima iz čl. 388 KZ i krivičnog dela posredovanje u vršenju prostitucije iz čl. 184 KZ od značaja su za pravilnu kvalifikaciju od koje zavise mnogi aspekti zaštite i ostvarivanja prava žrtava, kao i adekvatnog odgovora države, odnosno pravosudnog sistema na trgovinu ljudima. Iako je u praksi često lakše dokazati postojanje krivičnog dela iz čl. 184 KZ, takvi razlozi ne smeju biti pretežni prilikom kvalifikacije dela od strane organa postupka, odnosno nadležnog javnog tužilaštva ili suda.

Zapažanja iz sudske prakse, izneta u analizama pravosudne prakse za krivična dela trgovina ljudima iz člana 388 Krivičnog zakonika, posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 KZ i dela trgovina maloletnim licima radi usvojenja iz člana 389 KZ, koje na godišnjem nivou sprovodi ASTRA, potvrđuju da se radi o pitanju koje zavređuje stručnu pažnju i razmatranje. Najpre je važno istaći da se upoređivanjem podataka iz godišnjih analiza može uočiti porast udela seksualne eksploatacije u slučajevima krivičnog dela trgovina ljudima, pa tako seksualna eksploatacija u

²⁰ *Pravda za žrtve trgovine ljudima – praktikum za sudije i javne tužioce*, ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima, Beograd, 2020, dostupno na <https://www.astra.rs/prirucnici-izvestaji-studije/>.

²¹ *Ibid.*

presudama za 2018. godinu ima udeo od 60%, za 2019. godinu 82%, dok za 2020. godinu taj procenat iznosi 100%.

U istom trogodišnjem periodu uočava se i drastičan porast broja slučajeva koji se odnose na krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 KZ i smanjenje broja slučajeva koji se odnose na krivično delo trgovina ljudima iz čl. 388 KZ, kako u pogledu broja okrivljenih, tako i u pogledu broja oštećenih lica. Poređenjem broja okrivljenih lica u prvostepenim presudama za ova dva krivična dela dolazi se do podataka da je procenat okrivljenih za trgovinu ljudima u 2018. godini iznosio 80%, u 2019. godini 29% i u 2020. godini 27%. Poređenjem broja oštećenih lica u istom periodu dolazi se do podatka da je udeo oštećenih krivičnim delom trgovina ljudima u 2018. godini bio 72%, u 2019. godini 46% i u 2020. godini 38%.

Na značaj pravilne kvalifikacije i uočavanja razlike između ova dva krivična dela ukazuju i stavovi iz sudske prakse redovnih sudova. Tako se u rešenju Apelacionog suda u Novom Sadu, Kž. 1 2386/12 od 29. 1. 2014. godine, navodi da „ukoliko bi navođenje ili podsticanje na prostituciju bilo vršeno na jedan od načina predviđenih u članu 388 KZ, radilo bi se o krivičnom delu trgovine ljudima, a ne o posredovanju u vršenju prostitucije“, kao i da je upravo u postojanju eksploatacije suštinska razlika između ovih krivičnih dela i da „eksploatacija podrazumeva iskorišćavanje ljudi pod okolnostima i u uslovima koji su suprotni principu poštovanja ljudskog dostojanstva, telesnog ili psihičkog integriteta, zdravlja i koji su u velikoj nesrazmeri sa okolnostima i uslovima pod kojima druga lica obavljaju iste ili slične poslove, odnosno delatnosti“.²²

Izneto pitanje odnosa ova dva krivična dela, kao i podataka iz prakse, neophodno je posmatrati zajedno s podacima koji istovremeno ukazuju na porast broja presuda koje su donete prihvatanjem **sporazuma o priznanju krivičnog dela**. Upoređivanjem podataka iz godišnjih analiza pravosudne prakse koje je ASTRA sprovodila za krivična dela posredovanje u vršenju prostitucije, trgovina ljudima i trgovina maloletnim licima radi usvojenja u periodu za 2018, 2019. i 2020. godinu, može se zaključiti da je broj presuda koje su donete prihvatanjem sporazuma o priznanju krivičnog dela u stalnom porastu. Od ukupnog broja analiziranih presuda na godišnjem nivou, presude donete prihvatanjem sporazuma o priznanju krivičnog dela u 2018. godini čine 40% od ukupnog broja analiziranih presuda, u 2019. godini 50% i u 2020. godini 59%.

Sve češća primena sporazuma o priznanju krivičnog dela u praksi zahteva posebnu pažnju i procenu implikacija tog instituta na položaj i prava oštećenih lica, posebno kada se radi o osetljivoj kategoriji kao što su žrtve trgovine ljudima. Iako je nesporno da interesi ekonomičnosti, efikasnijeg i bržeg rešavanja krivičnih postupaka uz manje troškove, imaju svoje opravdanje, oni ne smeju biti pretežniji u odnosu na prava oštećenih lica. U tom kontekstu je nužno i postaviti pitanje celishodnosti izmena odredaba Zakonika o krivičnom postupku u ovom pogledu, imajući u vidu da su nakon prvobitnog uvođenja instituta sporazuma o priznanju krivice u ZKP položaj i prava oštećenih naknadno ograničeni izmenama zakona koje su usledile. Upravo su te naknadne izmene značajno ograničile prava oštećenih u postupku u pogledu učešća, uticaja na donošenje sporazuma, njegovu sadržinu i mogućnosti da se sporazum osporava žalbom – ukinuti su uslovi u

²² *Pravda za žrtve trgovine ljudima – praktikum za sudije i javne tužioce*, ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima, Beograd, 2020, dostupno na <https://www.astra.rs/prirucnici-izvestaji-studije/>.

pogledu visine propisane kazne za krivična dela za koja je moguće zaključiti sporazum, uslov da sporazumom o priznavanju krivice nisu povređena prava oštećenog ili da on nije protivan razlozima pravičnosti, da se o ročištu na kojem sud odlučuje o sporazumu obavestavaju i oštećeni i njegov punomoćnik i da je ročište javno, a potom i pravo oštećenog da lično ili preko punomoćnika uloži žalbu na odluku o usvajanju sporazuma.²³

Na ovaj način su prava žrtava ustanovljena ratifikovanim međunarodnim dokumentima, kao što su pravo na informisanje, zaštitu i učešće u postupku, dodatno dovedena u pitanje. Presude donete usvajanjem sporazuma o priznanju krivičnog dela ne samo da ograničavaju ostvarivanje osnovnih prava žrtava već ih čine „nevidljivim učesnicima” u postupku, jer se iz obrazloženja sudske odluke ne mogu utvrditi nikakvi podaci o položaju ili ostvarenim pravima žrtava, osim o eventualno istaknutom imovinskopravnom zahtevu. Oštećena lica uskraćena su za pravo učešća u postupku jer ni na koji način ne mogu uticati na tok i sadržinu sporazuma, čime se dovodi u pitanje ostvarivanje prava žrtve. U slučajevima presuda koje su donete po osnovu sporazuma o priznanju krivičnog dela, otežano je proveriti i ispravnost kvalifikacije krivičnog dela i adekvatnost krivične sankcije.

Preporuka

Dokazivanje i utvrđivanje postojanja elemenata krivičnog dela trgovina ljudima mora biti zasnovano na pravilnoj oceni da li postoje svi elementi krivičnog dela, pri čemu treba voditi računa o kompleksnoj i specifičnoj prirodi krivičnog dela trgovina ljudima u oblasti seksualne eksploatacije i obavezujućim međunarodnim standardima u ovoj oblasti, kao i o razlikama u odnosu na krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije. Uočeni trendovi u praksi koji ukazuju na porast broja slučajeva koji se odnose na krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 KZ i smanjenje broja slučajeva koji se odnose na krivično delo trgovina ljudima iz čl. 388 KZ, kako u pogledu broja okrivljenih, tako i u pogledu broja oštećenih lica, kao i porast broja slučajeva za ta dela koji se okončavaju primenom sporazuma o priznanju krivičnog dela, moraju biti razmotreni u cilju zaštite prava žrtava trgovine ljudima i u kontekstu delotvornosti krivičnog postupka.

²³ Ova rešenja bila su predviđena Zakonikom o krivičnom postupku („Službeni list SRJ”, br. 70/2001 i 68/2002, i „Službeni glasnik RS”, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – dr. zakon, 49/2007, 20/2009 – dr. zakon i 72/2009).

2.5. Naknada štete

Izvod iz odluke Ustavnog suda

„Ustavni sud smatra da, u konkretnom slučaju, **nijedan novčani iznos ne može da bude kompenzacija za povredu ljudskih prava koje je pretrpela podnositeljka ustavne žalbe, ali nalazi da dosuđeni iznosi nematerijalne štete, uz objavljivanje Odluke u 'Službenom glasniku Republike Srbije', predstavljaju pravično zadovoljenje** podnositeljki zbog utvrđene povrede prava iz člana 26. stav 2. i člana 32. stav 1. Ustava.”

Predmetnom odlukom, Ustavni sud je odlučio da se pravično zadovoljenje podnositeljke ustavne žalbe zbog konstatovane povrede prava na zabranu trgovine ljudima iz člana 26, stav 2 Ustava ostvari utvrđenjem prava na naknadu nematerijalne štete u iznosu od 5.000 evra, u dinarskoj protivvrednosti po srednjem kursu Narodne banke Srbije na dan isplate, na teret budžetskih sredstava – razdeo Ministarstvo pravde – i objavljivanjem Odluke Ustavnog suda u „Službenom glasniku Republike Srbije”.

Prilikom odlučivanja o visini naknade nematerijalne štete za ustavna prava čiju je povredu podnositeljka ustavne žalbe pretrpela, Ustavni sud je cenio sve okolnosti od značaja za njihovo utvrđenje u konkretnom slučaju. Ustavni sud je posebno cenio, s jedne strane, značaj postupka za podnositeljku ustavne žalbe, te činjenicu da je podnositeljka imala svojstvo oštećene u postupku, i to da je u trenutku preduzimanja radnje izvršenja krivičnog dela bila maloletna, kao i dužinu trajanja krivičnog postupka, a s druge strane životni standard građana u Republici Srbiji, kao i visinu naknade nematerijalne štete koju je u istovrsnim predmetima dosuđivao Evropski sud za ljudska prava.

Isticanje značaja postupka za oštećenu koja je žrtva trgovine ljudima i dosuđivanje naknade nematerijalne štete zbog povrede zabrane trgovine ljudima ukazuje na još jedan važan aspekt za žrtve trgovine ljudima – **pitanje ostvarivanje naknade štete u postupcima pred redovnim sudom.**

Pravo na ostvarivanje odštete žrtvama trgovine ljudima uključeno je u međunarodne standarde zaštite članom 6 **Palermo protokola**, obavezom države da obezbedi da domaći pravni sistem sadrži mere koje žrtvama nelegalne trgovine ljudima pružaju mogućnost dobijanja nadoknade na ime pretrpljene štete. Član 15 **Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima** nalaže obavezu da se unutrašnjim pravom obezbedi pravo žrtava na odštetu od izvršilaca, kao i usvajanje zakonodavnih ili drugih mera kako bi se garantovala odšteta žrtvama, u skladu sa uslovima koje propisuje njeno unutrašnje pravo, na primer, osnivanjem fonda za obeštećenje žrtava ili merama ili programima za socijalnu pomoć i socijalnu integraciju žrtava, koji bi mogli da se finansiraju iz sredstava dobijenih od novčanih kazni, oduzete i zaplenjene imovine.

Za ostvarivanje prava na naknadu štete u krivičnom postupku, za žrtve trgovine ljudima koje imaju položaj oštećenih lica od značaja su odredbe **Zakonika o krivičnom postupku** (član 252–260), koji predviđa obavezu organa postupka da prikupi dokaze za odlučivanje o zahtevu i pre nego što je on podnet, osim ako bi se time znatno odugovlačio postupak. Predviđena je mogućnost da se u krivičnom postupku po odredbama zakona koji uređuje postupak izvršenja i obezbeđenja mogu odrediti privremene mere obezbeđenja imovinskopravnog zahteva nastalog usled izvršenja

krivičnog dela. Propisano je da će u presudi kojom se okrivljeni oglašava krivim sud dosuditi imovinskopravni zahtev u celini ili delimično, a za višak uputiti na parnični postupak, uz zadržavanje ograničenja da će, ukoliko podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za delimično presuđenje, sud uputiti ovlašćeno lice da imovinskopravni zahtev u celini može da ostvaruje u parničnom postupku. Ako ovlašćeno lice nije podnelo imovinskopravni zahtev do podizanja optužbe, obavestiće se da ga može podneti do završetka glavnog pretresa.

Značajno je imati u vidu da je ostvarivanje ovog prava uslovljeno ostvarivanjem prava na informisanost žrtve, odnosno oštećenog u krivičnom postupku, pri čemu je organ postupka dužan da učesnike u postupku pouči o pravima koja im pripadaju, odnosno, ako bi učesnik u postupku usled neznanja mogao da propusti neku radnju ili ne iskoristi svoja prava, dužan je da ga upozori na posledice propuštanja.

Zapažanja iz sudske prakse, izneta u analizama pravosudne prakse za krivična dela trgovina ljudima iz člana 388 Krivičnog zakonika, posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 KZ i dela trgovina maloletnim licima radi usvojenja iz člana 389 KZ, koje na godišnjem nivou sprovodi ASTRA, ukazuju na to da je ostvarivanje prava na kompenzaciju žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku znatno otežano. Iako je nesporno postojanje odgovarajućeg pravnog okvira koji garantuje ostvarivanje prava na naknadu štete žrtvama trgovine ljudima na nivou nacionalnog zakonodavstva, pravosudna praksa u ovoj oblasti i dalje skoro i da ne postoji.

Na osnovu dostupnih podataka iz analize prvostepenih presuda donetih tokom 2020. godine, zaključuje se da je o imovinskopravnom zahtevu sud u krivičnom postupku odlučio samo u jednom slučaju. U 15% slučajeva oštećena lica su upućena na parnični postupak, dok u čak 77% slučajeva u analiziranim presudama za navedena krivična dela uopšte nema podataka o tom aspektu. Analiza presuda donetih tokom 2019. godine ukazuje na to da su u 46% slučajeva oštećena lica upućena na parnični postupak radi ostvarivanja imovinskopravnog zahteva, dok u 53% slučajeva u presudama nema podataka o odluci o imovinskopravnom zahtevu. Iako se detaljna veštačenja oštećenih sprovode tokom postupka, često i po nekoliko puta, rezultati veštačenja se u praksi pretežno koriste u cilju procene istinitosti iskaza oštećenih lica, a nikada za odlučivanje o imovinskopravnom zahtevu. Činjenica da se kod većine oštećenih veštačenjem konstatuju posledice u vidu fizičkih povreda, strahova ili depresija ili posttraumatskog stresnog poremećaja ne koristi se čak ni za delimično odlučivanje o imovinskopravnom zahtevu u krivičnom postupku.

Dosadašnje analize pokazuju da su u periodu od 2011. godine do danas zabeležena samo 2 pravosnažno okončana parnična postupka u kojima su žrtve trgovine ljudima ostvarile pravo na odštetu. U analizi pravosudne prakse u pogledu položaja žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku za 2017. godinu koju je sprovela ASTRA²⁴ ukazuje se na specifičnosti ostvarivanja naknade štete u parničnom postupku koji je vodila žrtva trgovine ljudima i nepostojanje delotvornog sistema za kompenzaciju žrtava. U konkretnom slučaju, pravosnažnom presudom Višeg suda u Beogradu je delimično usvojen tužbeni zahtev žrtve trgovine ljudima i tuženi obavezani da na ime naknade nematerijalne štete isplate na ime pretrpljenih fizičkih bolova iznos

²⁴ Dostupno na <https://www.astra.rs/prirucnici-izvestaji-studije/>.

od 650.000 dinara, pretrpljenog straha iznos od 450.000 dinara, pretrpljenih duševnih bolova zbog umanjenja opšte životne aktivnosti iznos od 600.000 dinara i pretrpljenih duševnih bolova zbog povrede slobode i prava ličnosti iznos od 500.000 dinara. Tužena lica su prethodno u krivičnom postupku pravnosnažno oglašena krivim za izvršenje krivičnog dela trgovine ljudima, i to presudom koja je doneta 2008. godine i postala pravnosnažna 2009. godine, a oštećeni je upućen na parnični postupak radi ostvarivanja imovinskopravnog zahteva. Prvostepeni parnični postupak je trajao skoro 5,5 godina, a kako su tuženi povukli žalbu na prvostepenu presudu, ona je ubrzo postala pravnosnažna jer nije ni bilo postupka pred drugostepenim sudom. Tokom prvostepenog postupka održano je ukupno 20 ročišta, od kojih je 14 bilo neodržano iz različitih razloga, a žrtva trgovine ljudima je ostvarila pravo na obeštećenje skoro 10 godina nakon okončanja krivičnog postupka, pri čemu je bila izložena i dodatnim saslušanjima i veštačenjima.

Preporuka

Imajući u vidu obaveze usvojene ratifikovanim međunarodnim ugovorima, kao i rešenja iz Zakonika o krivičnom postupku, dosledna implementacija postojećeg pravnog okvira znatno bi unapredila ostvarivanje prava žrtava trgovine ljudima na kompenzaciju, što bi dovelo i do ohrabrivanja žrtava da u svim slučajevima ističu imovinskopravni zahtev, kao i njihovih punomoćnika da postavljaju zahteve da se o odšteti odluči u krivičnom postupku. To je posebno značajno kako bi se izbegle duge i skupe procedure u građanskim postupcima i žrtva poštedela ponovnog vođenja postupka, svedočenja i sudskomedicinskih veštačenja.

3. Povreda prava na suđenje u razumnom roku – aspekti od značaja za položaj i prava žrtava trgovine ljudima

3.1. Pretpostavke za odlučivanje o povredi prava na suđenje u razumnom roku u krivičnom postupku

Izvod iz odluke Ustavnog suda:

„Oštećeni kao tužilac, privatni tužilac i oštećeni mogu isticati povredu prava na suđenje u razumnom roku u krivičnom postupku u onom njegovom delu koji se odnosi na odlučivanje o 'građanskom zahtevu', i to od trenutka kada su u tom postupku istakli imovinskopravni zahtev.”

Ispitujući postojanje pretpostavki da odlučuje o osnovanosti navoda o povredi prava na suđenje u razumnom roku iz člana 32 Ustava, Ustavni sud je najpre istakao da se oštećeni kao tužilac, privatni tužilac i oštećeni, koji imaju zakonom propisano pravo da u krivičnom postupku istaknu imovinskopravni zahtev, mogu pozvati na povredu prava na suđenje u razumnom roku u krivičnom postupku u onom njegovom delu koji se odnosi na građanska prava, odnosno odlučivanje o „građanskom zahtevu”, i to od trenutka kada su u tom postupku istakli imovinskopravni zahtev. Kako je u konkretnom slučaju podnositeljka ustavne žalbe osporavala trajanje krivičnog postupka u kome je imala svojstvo oštećene, pri čemu je istakla imovinskopravni zahtev, Ustavni sud je ocenio da je aktivno legitimisana za isticanje povrede prava na suđenje u razumnom roku iz člana 32 Ustava.

Ustavni sud se u ovom aspektu pozvao na sudsku praksu **Evropskog suda za ljudska prava**, odnosno na stanovište da se član 6 Konvencije ne primenjuje na krivični postupak u vezi s pravom da se treća lica gone ili kazne za krivično delo, ali se može primeniti u okviru „parničnog dela” na krivične postupke koji uključuju i određivanje novčanih naknada koje su oštećene stranke zahtevale (imovinskopravni zahtevi), pa čak i, u odsustvu takvih zahteva, na one krivične postupke čiji je ishod odlučujući za predmetno „građansko pravo”; član 6 se primenjuje prema njegovom parničnom delu na krivične postupke od trenutka kada se žrtve priključe kao parnične stranke, naime od trenutka kada istaknu imovinskopravni zahtev za pretrpljenu štetu kao posledicu krivičnog dela.²⁵

S tim u vezi, važno je ukazati na međusobnu **povezanost različitih aspekata pomoći i zaštite** žrtava trgovine ljudima, odnosno njihovu uslovljenost, pa je tako pravo žrtve da bude informisana i da joj bude pruženo odgovarajuće savetovanje i pravna pomoć preduslov za ostvarivanje drugih prava. To se odnosi na ostvarivanje prava žrtava na naknadu štete, što u krivičnom postupku podrazumeva isticanje imovinskopravnog zahteva, koje nadalje utiče ne samo na eventualno obeštećenje žrtve već i na mogućnost da se u postupku pred Ustavnim sudom istakne povreda prava na suđenje u razumnom roku.

²⁵ Predmet ESLJP *Boris Stojanovski protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, br.41916/04, od 6. maja 2010. godine.

Za unapređivanje položaja žrtava u krivičnom postupku i obezbeđivanje efikasnog ostvarivanja pomoći i zaštite žrtava potrebno je uzeti u obzir i zapažanja nezavisnih analiza o nedostacima u **sudskoj praksi** koja ukazuju na jednu dodatnu prepreku u ovom aspektu – **pitanje statusa oštećenog lica u krivičnom postupku za žrtve trgovine ljudima**. U analizi pravosudne prakse koju je za 2020. godinu ASTRA sprovedla za krivična dela trgovina ljudima i posredovanje u vršenju prostitucije navodi se da u prvostepenim presudama koje se odnose na krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 KZ često izostaje identifikovanje oštećenog lica. Tako u 14 presuda koje se odnose na ovo krivično delo, od ukupno 22 lica koja se navode kao lica koja su se bavila prostitucijom, samo njih 7 formalno ima status oštećenih lica. Ostalih 15 lica, sva ženskog pola, navedeno je u prvostepenim presudama bez formalnog položaja oštećenih, pa se, izuzev jedne presude u kojoj su označena kao svedoci, ta lica u presudama navode kao „lica”, „ženske osobe” ili „devojke”.

Ovi podaci se moraju sagledati u svetlu problema koji je istaknut ne samo u praksi Ustavnog suda već i u relevantnim izveštajima međunarodnih tela za borbu protiv trgovine ljudima i nezavisnim izveštajima – eventualne pogrešne kvalifikacije ili prekvalifikacije krivičnog dela trgovina ljudima u krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije i porasta broja procesuiranja za krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije. Sve to dovodi do situacije u kojoj potencijalne žrtve trgovine ljudima često mogu ostati neidentifikovane i „nevidljive” kao učesnici u sudskom postupku, odnosno uskraćene za zaštitu i prava koja im pripadaju.

Preporuka

Efikasna pomoć i zaštita žrtava trgovine ljudima teško su ostvarljive bez sveobuhvatnog pristupa ostvarivanju prava žrtava, uključujući pravo na informisanost, pomoć, bezbednost i pravo na kompenzaciju. Različiti aspekti pomoći i zaštite žrtava međusobno su uslovljeni, pa pružanje informacija i pomoći žrtvi može uticati ne samo na eventualno obeštećenje žrtve već i na mogućnost da se u postupku pred Ustavnim sudom istakne povreda prava na suđenje u razumnom roku.

3.2. Značaj okončanja postupka u razumnom roku za žrtve trgovine ljudima

Izvodi iz odluke Ustavnog suda:

„Pojam razumne dužine trajanja jednog sudskog postupka je relativna kategorija koja zavisi od niza činilaca – složenosti činjeničnih i pravnih pitanja u konkretnom predmetu, ponašanja podnositeljke ustavne žalbe kao stranke u postupku, postupanja nadležnih sudova koji vode postupak i značaja samog krivičnog postupka za podnositeljku.”

„Ustavni sud je posebno imao u vidu i to da je podnositeljka podnela zahtev za određivanje statusa posebno osetljivog svedoka 9. oktobra 2015. godine zbog **'dodatne traumatizacije koju ponovljenim svedočenjima proživljava'**, a kako je to u samom zahtevu navedeno. **Navedene činjenice nesporno ukazuju na izuzetan značaj i težinu samog krivičnog postupka za podnositeljku ustavne žalbe.**”

Ustavni sud je u predmetnoj odluci utvrdio da je podnositeljki ustavne žalbe, koja je žrtva trgovine ljudima, povređeno pravo na suđenje u razumnom roku, zajamčeno odredbom člana 32 Ustava. Ispitujući osnovanost navoda o povredi prava na suđenje u razumnom roku, Ustavni sud je najpre konstatovao da je podnositeljka ustavne žalbe istakla imovinskopravni zahtev 1. decembra 2010. godine u toku istrage, kao i da je krivični postupak pravnosnažno okončan 15. septembra 2016. godine, zaključujući da je postupak u odnosu na podnositeljku trajao pet godina i devet meseci u prvom stepenu sudskog postupka, što samo po sebi može ukazivati da nije okončan u okviru razumnog roka. Prateći standarde ustanovljene u praksi Evropskog suda za ljudska prava, Ustavni sud navodi da pojam razumne dužine trajanja jednog sudskog postupka zavisi od niza činilaca – složenosti činjeničnih i pravnih pitanja u konkretnom predmetu, ponašanja stranke u postupku, postupanja nadležnih sudova koji vode postupak i značaja samog krivičnog postupka za stranku koja se na povredu poziva.

Značajno je ukazati na to da je Ustavni sud, prilikom ispitivanja navedenih okolnosti u konkretnom slučaju, uzeo u obzir ne samo broj zakazanih i održanih pretresa u krivičnom postupku (od 24 puta, koliko je zakazivan, glavni pretres je održan svega pet puta), razloge odlaganja pretresa i činjenicu da podnositeljka nije doprinela trajanju postupka već i činjenicu da je podnositeljka u trenutku preduzimanja radnje izvršenja krivičnog dela bila maloletna, vrstu krivičnog dela i zahtev za određivanje statusa posebno osetljivog svedoka usled potencijalne traumatizacije žrtve. Upravo su te činjenice dovele do zaključka ne samo o značaju već i o težini samog krivičnog postupka za podnositeljku ustavne žalbe koja je žrtva trgovine ljudima.

Članom 32 **Ustava** jamči se pravo na pravično suđenje, pa svako ima pravo da nezavisan, nepristrastan i zakonom već ustanovljen sud, pravično i u razumnom roku, javno raspravi i odluči o njegovim pravima i obavezama, osnovanosti sumnje koja je bila razlog za pokretanje postupka, kao i o optužbama protiv njega.

Pravo na suđenje u razumnom roku, kao jedan od aspekata prava na pravično suđenje, zagarantovano je članom 6, stav 1 **Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava**, kojim je predviđeno sledeće: „Svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se izriče javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti s celog ili s dela suđenja u interesu morala, javnog reda ili

nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, kada to zahtevaju interesi maloletnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u meri koja je, po mišljenju suda, nužno potrebna u posebnim okolnostima kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde.”

Odredbe o suđenju u razumnom roku sadržane su i u **Krivičnom zakoniku**, pa se u članu 14 navodi da je sud dužan da krivični postupak sprovede bez odugovlačenja i da onemogući svaku zloupotrebu prava usmerenu na odugovlačenje postupka.

Zapažanja iz sudske prakse, izneta u analizama pravosudne prakse za krivična dela trgovina ljudima iz člana 388 KZ, posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 KZ i dela trgovina maloletnim licima radi usvojenja iz člana 389 KZ, koje na godišnjem nivou sprovodi ASTRA, ukazala su i na dužinu trajanja prvostepenih postupaka (računato od podizanja optužnice do dana donošenja prvostepene presude). Tako je zabeleženo da je, u odnosu na presude donete tokom 2020. godine, maksimalno trajanje sudskog postupka iznosilo skoro 8 godina, a tokom 2019. godine maksimalno trajanje sudskog postupka iznosilo je čak 15 godina.

Preporuka

Razmatranje povrede suđenja u razumnom roku u kontekstu značaja i težine sudskog postupka za žrtvu trgovine ljudima usled traumatizacije ponovljenim svedočenjima ukazuje na to da je neophodno uvažiti ranjiv položaj žrtava trgovine ljudima pred sudom, posebno dece žrtava, i usvojiti pristup koji je orijentisan na prava žrtava i uvažavanje vrste i stepena ugroženosti u svakom konkretnom slučaju.

O prEUgovoru

Koalicija prEUgovor je mreža organizacija civilnog društva osnovana radi praćenja politika koje se odnose na pregovore o pristupanju Srbije Evropskoj uniji, sa posebnim naglaskom na poglavlja 23 i 24. Cilj prEUgovora je da pomogne da se proces pristupanja EU iskoristi za ostvarenje suštinskog napretka u daljoj demokratizaciji srpskog društva.

Koaliciju prEUgovor čine:

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima
www.astra.rs

Autonomni ženski centar (AŽC)
www.womenngo.org.rs

Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP)
www.bezbednost.org

Centar za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS)
www.cins.rs

Centar za primenjene evropske studije (CPES)
www.cpes.org.rs

Grupa 484
www.grupa484.org

Transparentnost Srbija (TS)
www.transparentnost.org.rs

Glavni proizvod prEUgovora je polugodišnji izveštaj o napretku Srbije u klasteru 1.

Aktivnosti prEUgovora možete pratiti na sajtu, fejsbuku i tvideru.

ISBN-978-86-84711-38-2